

การแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมตามหลักภavana 4

Solution to Environmental Problems Based on the Principles of Bhavana 4

¹จันทร์ธรรม อินทรีเกิด

Jundham Intheekred

บุญเลิศ โอธูสุ

Boonlert Otsu

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

¹Corresponding author email: sky_love189@hotmail.com

Received: December 16, 2020; **Revised:** December 26, 2020; **Accepted:** December 26, 2020

บทคัดย่อ

บทความเรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อแนวทางการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมตามหลักภavana 4 ประกอบด้วย กายภavana สีสภavana จิตตภavana และ ปัญญาภavana โดยการประยุกต์ให้เห็น ปัญหาที่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม ปัญหาที่ก่ออันตรายด้านกายภาพ ซึ่งเกิดจากความเติบโตของอุตสาหกรรมที่มีส่วนทำลายสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรงและเป็นวงกว้าง ปัญหาที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ ที่เป็นปัญหาทั้งทางกายและทางจิตใจ รวมถึงปัญหาด้านปัญญาด้วย ซึ่งปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้นแม้จะมีหน่วยงานภาครัฐเข้ามาแก้ปัญหาโดยการควบคุมอย่างใกล้ชิด มีมาตรการลงโทษผู้กระทำผิด เช่น การจับผู้กระทำผิด การออกกฎระเบียบเพื่อสร้างเป็นกรอบ และการสร้างกิจกรรมเพื่อส่งเสริมให้คนรักษาสิ่งแวดล้อมก็ตาม ก็ยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้อย่างยั่งยืนและมีประสิทธิภาพ การให้มีกิจกรรมสร้างสรรค์ร่วมกัน เช่น การปลูกต้นไม้ คัดแยกขยะ ใช้สอยอย่างประหยัด หรือนำกลับมาใช้ใหม่ เป็นการประยุกต์ตามหลักกายภavana การก่อให้เกิดการกระทำหรือพฤติกรรมของมนุษย์ให้มีความเสมอภาคยุติธรรม มีกฎหมาย ระเบียบ หรือ กติการ่วมกัน เป็นการประยุกต์ตามหลักสีสภavana การทำให้มนุษย์เรามีความอดทน มีวิริยะ พากเพียร ไม่ท้อถอย มีสติ และสมาธิที่มั่นคงกับการแก้ไขปัญหาดังกล่าว เป็นการประยุกต์ตามหลักจิตตภavana การใช้สติปัญญาที่เป็นตัวขับเคลื่อนการกระทำของมนุษย์เรา ให้เห็นสภาพความ

เป็นจริงแล้วไม่ประมาท รู้เท่าไว้กัน รู้ทันไว้แก้ รู้แท้ ๆ ไว้ป้องกัน ในการแก้ไขปัญหาล้างแวล้อมได้
อย่างยั่งยืนและมีประสิทธิภาพเป็นการประยุกต์ตามหลักปัญญาภวานา

คำสำคัญ : ปัญหาล้างแวล้อม, การแก้ไข, หลักภวานา 4

Abstract

This article aims to solve the problem of the environmental issue accordance with the four developments which consist of physical development, moral development, emotional development, and intellectual development. The application is to know the problem that causes harm to environment, the problem causing harm to physical side; it is the increase of industrial growth that is the part of destroying an environment severely and widely. The problem caused by human's action. The problem is both physical and mental, and it also is included to intellectual problem. As for the environmental problems, despite the government agencies tried to solved them with a close control by giving the offenders the punishment such as arresting the offenders, making regulations to create the framework, and creating the activities to encourage people to protect the environment, still they cannot solve the problem sustainably and efficiently Allowing creative activities together such as but they could not solve the problems sustainably and effectively. Co-creation of creative activities such as planting trees, sorting waste, using things economically, or reusing them was applied according to the principle of physical development. The cause of action or human behavior to be equality, justice, having common laws, regulations, or rules was applied according to moral development. Making human beings have patience, endurance, effort, stable mindfulness, and stable concentration on solving such problems was applied according to emotional development. The use of intelligence that drives human action to see the reality without carelessness, to know things as they really are in order to prevent and solve environmental problems in a sustainable and efficient manner was applied according to the intellectual development.

Keywords: The Environmental Problem, Solving, the Four Development

บทนำ

หากกล่าวถึงคำว่า “ล้างแวล้อม” เราอาจจะนึกถึงสภาพล้างแวล้อมที่แตกต่างกันออกไป คือ น้ำในแม่น้ำลำคลองที่เน่าเสีย น้ำขุ่นข้นด้วยโคลนตม ดินที่ใช้ปลูกพืชเสียใช้เพาะปลูกพืชก็ไม่เจริญเติบโต อากาศที่หายใจในชุมชนที่แออัดไม่สดชื่นเหมือน ในชนบทในที่มีทุ่งนาป่าเขาโล่งกว้าง สถานที่ที่มีผู้คนอยู่กันมากมีกลิ่นเหม็นของขยะที่นำมากองสุมกันไว้ และยังมีกลิ่นเหม็นจากควันรถยนต์และจักรยานยนต์ นอกจากนั้นก็มีเขม่า และควันไฟจาก

ปล่องของโรงงานอุตสาหกรรมอีกมากมาย เหล่านี้เป็นสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวเรา รวมถึงน้ำท่วมและลมพายุในภาคใต้ซึ่งทำให้ผู้คนตลอดจนวัว ควาย สัตว์เลี้ยง ล้มหายตายจากเป็นจำนวนมาก แทนชุดเจาะน้ำมันในอ่าวไทยพลิกคว่ำ และเรือกสวนไร่นาล่มเสียหาย น้ำไหลบ่ามาท่วมภาคกลางเป็นเวลานาน ทำลายบ้านเรือน ถนนหนทาง สะพาน และพืชผัก ตลอดจนข้าวปลาอาหาร น้ำมากมายมหาศาลนี้มาจากไหน ทำไมจึงเกิดขึ้นบ่อยครั้ง และ ลมพายุแรงที่ไม่เคยพบเคยเห็นอีกเล่า หรือเป็นเพราะเราช่วยกันตัดไม้ทำลายป่า และ ทำให้สิ่งแวดล้อมเป็นพิษคนละไม้คนละมือ คำตอบก็คือว่า ป่าไม้ที่หายไป และพิษภัยในสิ่งแวดล้อมเริ่มแสดงผล เป็นปัญหาในวงกว้างเกินกว่าที่เคยคิดกันไว้ ไกลจากตัวเราออกไป กระทบต่อเพื่อนบ้าน เพื่อนร่วมโลกแล้ว ย้อนกลับมากระทบตัวเราด้วยในที่สุด มนุษย์เราช่วยกันสร้างมลพิษขึ้นมา จนกระทั่งทำลายสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติให้เสียไปใช้หรือไม่ ถ้าใช่แล้วใครจะเป็นผู้แก้ไขสภาพแวดล้อมที่เสียไป ให้กลับคืนสู่สภาพที่ดีขึ้นได้ (กำธน สินธวานนท์, 2512: 243-250)

เมื่อเกิดปัญหาความเสื่อมโทรมด้านสิ่งแวดล้อมในเชิงนิเวศดังกล่าวข้างต้น ผลที่เกิดขึ้นตามมาคือ ให้เกิดการขาดแคลนความสมดุลทางธรรมชาติที่มีผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของคนในสังคมในภาพกว้าง จนกลายเป็นปัญหาระดับชาติระดับโลกเป็นเหตุให้ทุกภาคส่วนจะต้องหันมาให้ความสนใจแก้ไขมากยิ่งขึ้น แม้ว่าหลายฝ่ายได้พยายามแก้ไขด้วยมาตรการต่าง ๆ ตามแนวทางและมุมมองของตน ซึ่งเวลาผ่านไป ปัญหาความเสื่อมโทรมด้านสิ่งแวดล้อมก็ทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ ดังที่ มหาตมะ คานธี กล่าวไว้ว่า “โลกมีทรัพยากรเพียงพอต่อความต้องการที่แท้จริงของมนุษย์ทุกคน แต่ไม่เพียงพอต่อความโลภของมนุษย์ทุกคน” (พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต, 2550: 55) แท้ที่จริงความโลภและความไม่รู้จักพอของมนุษย์นั้น ก็นำมาซึ่งการเบียดเบียนทำให้เกิดผลการทำลายสิ่งแวดล้อมนั่นเอง ก็กลายเป็นความทุกข์ชนิดใหม่ที่เกิดขึ้นบนโลกใบนี้ เป็นความทุกข์ที่กว้างใหญ่แผ่ขยายแก่คนหมู่มาจากร่นสู่ร่น นั้น คือ วิกฤตการณ์ความอยู่รอดของสรรพชีวิตทั้งมวลที่ร่วมชะตากรรมภายใต้ความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมที่กำลังมีความทุกข์ชนิดใหม่เกิดขึ้นบนโลกใบนี้ เป็นความทุกข์ขนาดใหญ่ ที่มนุษย์ไม่เคยรู้จักมาก่อนนั้น คือ วิกฤตการณ์ของความอยู่รอดของสรรพชีวิตทั้งมวลร่วมกันทั้งโลก เพราะอารยธรรมปัจจุบันทำลายสิ่งแวดล้อมจนโลกทนไม่ไหวประเทศต่างๆ ไม่สามารถตกลงและปฏิบัติตามกติกาที่จะบรรเทาการทำลายสิ่งแวดล้อม เพราะจะมีผลกระทบต่อเศรษฐกิจการเมือง และฐานของรัฐบาลของตนๆ จึงยังไม่มีทางออกจากความทุกข์ของโลกในกระแสอารยธรรมปัจจุบัน” (สุธาวลัย เสถียรไทย, 2554: 3) ซึ่งปัญหาที่เกิดขึ้นได้ขยายออกไปกว้างตั้งแต่ระดับชุมชน ระดับชาติ และ ระดับโลก การที่ จะให้หน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งรับผิดชอบแก้ไขปัญหามาฝ่ายเดียว ย่อมไม่ใช่การแก้ปัญหาที่ถูกต้องเหมาะสมและตรงประเด็นปัญหา ทุกภาคส่วนควรจะเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา แม้แต่พระพุทธศาสนาก็ถือว่า เป็นส่วนหนึ่ง

ของวิถีความเป็นอยู่ของชาวพุทธและเป็นส่วนสำคัญในการหล่อหลอมความคิดของคนให้เป็นไปในทิศทางที่ถูกต้องและเกิดประโยชน์ทั้งตัวเองและสังคม เมื่อปัญหาความเสื่อมโทรมด้านสิ่งแวดล้อมเป็นผลอันเกิดจากการกระทำของมนุษย์ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มอุตสาหกรรม เช่น โรงงานอุตสาหกรรม และ กลุ่มชาวบ้านหรือคนทั่วไป

การแก้ไขปัญหาล้างสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันของประเทศ ถือว่าอยู่ในขั้นวิกฤตไม่ว่า จะเป็นปัญหาน้ำท่วมใหญ่ หรือ ปัญหาภัยแล้งสถานการณ์เช่นนี้ส่งผลกระทบต่อความเสียหายที่ไม่สามารถประเมินค่าได้ซึ่งสาเหตุหลักล้วนมาจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่นับวันยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้น วันที่ 4 ธันวาคมของทุกปี เป็นวันสิ่งแวดล้อมไทยเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการ และเสริมสร้างจิตสำนึกรักและหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ มาจากกิจกรรมของมนุษย์ เช่น การปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์จากโรงงานอุตสาหกรรม ยานพาหนะ และ การตัดไม้ทำลายป่าการเผาถ่านหิน และ ปัญหาขยะวิธีการกำจัดขยะของครัวเรือนยังเป็นการเผาขยะและทิ้งขยะตามแม่น้ำลำคลอง รวมถึงกองทิ้งไว้ตามที่ว่างหรือที่สาธารณะต่าง ๆ ซึ่งเขม่าควันไฟ น้ำเสียที่ไหลผ่านกองขยะ จะก่อให้เกิดปัญหามลพิษทางอากาศมลพิษทางน้ำ รวมถึงปัญหาด้านสุขภาพอนามัยของประชาชนด้วยการบูรณาการพระพุทธศาสนาเพื่อแก้ปัญหาล้างสิ่งแวดล้อมซึ่งแตกต่างจากการแก้ปัญหาด้านโลกมองว่า ปัญหานั้นไม่สามารถแก้เพียงด้านใดด้านหนึ่งได้ จำเป็นต้องบูรณาการทั้งกายภาพและจิตวิญญาณ เพื่อให้การฟื้นฟูและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่ยั่งยืนยิ่งขึ้นไป ซึ่งการแก้ปัญหาคำเป็นต้องแก้ที่ต้นเหตุของปัญหานั้น คือ มนุษย์นั่นเองซึ่งเป็นผู้ก่อให้เกิดปัญหา จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความประพฤติของคน พร้อมทั้งพัฒนาจิตใจของคนให้เจริญขึ้น ให้เกิดคุณธรรมเกื้อหนุนสังคมจนทำให้การแก้ปัญหาล้างสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการกระทำของคนในชุมชนได้เกิดปัญญารู้เท่าทันทั้งทางโลกและทางธรรมพร้อมที่จะดูแลและปกป้องสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวของตนเองอย่างดีที่สุดเพื่อจะทำให้สิ่งแวดล้อมที่จะเอื้อประโยชน์ให้สรรพสัตว์ทั้งพืชและสัตว์อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ด้วยความสมดุลทางธรรมชาติ เพราะมนุษย์ที่ดำรงชีพอยู่ก็ด้วยอาศัยปัจจัยพื้นฐานจากสิ่งแวดล้อมซึ่งประกอบด้วยอาหาร อากาศ น้ำ ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค เมื่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีความสำคัญเช่นนี้ เหตุใดสิ่งแวดล้อมมักจะถูกทำลายง่าย ปัญหานี้เกิดขึ้นทั่วทุกมุมโลก ถ้าจะพิจารณาให้ดี การทำลายสิ่งเหล่านี้ก็มาจาก “มนุษย์” นั่นแหละ ที่ทำลายสิ่งแวดล้อมมากที่สุด เพราะเกิดจากความเห็นแก่ตัวนั่นเอง ดังพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการแก้ปัญหาล้างสิ่งแวดล้อมในวโรกาสวันเฉลิมพระชนพรรษา 5 ธันวาคม 2532 “การแก้ปัญหาล้างสิ่งแวดล้อมจะต้องได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐบาล และเอกชนจะต้องได้รับความสนใจทั้งในระดับนโยบายระดับแผนและระดับปฏิบัติการ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2537: 37) พระ

ธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้แสดงทัศนะไว้ว่า การแก้ปัญหาให้กระทำที่แก่นการพัฒนาเดิม คือ วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและกิจกรรมทางเศรษฐกิจนั้น คือ วิทยาศาสตร์นอกจากจะสร้างเทคโนโลยีเพื่อทำการผลิตแล้วยังต้องหาทางป้องกันและแก้ไขปัญหาเทคโนโลยี ต้องมีทิศทางใหม่ด้วยการผลิตที่เกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อม และสำหรับเศรษฐกิจ หมายถึง กิจกรรมทางเศรษฐกิจมีการผลิตและการบริโภคเป็นต้นนั้น จะต้องเป็นไปในทางที่เกื้อกูลสิ่งแวดล้อมเช่นกันและมีการแบ่งปันเฉลี่ยรายได้ให้สม่ำเสมอ เพราะหากมีคนยากจนก็จะต้องบุกรุกทำลายทรัพยากรธรรมชาติให้หมดไป เช่น การทำลาย ป่าไม้ เป็นต้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2546: 73-74)

อนึ่ง การที่ทุกคนรู้จักใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมแบบพอประมาณตามความจำเป็นของตนเอง พร้อมทั้งมีความตระหนักถึงผลกระทบ มีความรู้ในข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม และปัจจัยที่เกี่ยวข้องโดยใช้สติปัญญาพิจารณาอย่างถูกต้องแยกแยะด้วยเหตุผล และมีคุณธรรมเป็นเครื่องกำบัง มีสติเป็นเครื่องกำกับ ก็จะทำให้ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมไม่เกิดขึ้นจนกลายเป็นปัญหาใหญ่ได้ พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและมีบทบาทหน้าที่ที่จะทำให้คนในสังคมมีความสุขกับทางกายและวาจา ดำเนินวิถีชีวิตที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา ด้วยการไม่เบียดเบียนตนเองและคนอื่น ๆ มีความจำเป็นที่จะต้องเข้ามาแก้ไขปัญหาคือความเสื่อมโทรมด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากชาวบ้านหรือประชาชนทั่วไปในพื้นที่โดยการบูรณาการพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาจิตใจของคนในสังคมได้เกิดความตระหนัก นึกคิด และ หวงแหนทรัพยากรที่มีอยู่ และพร้อมที่จะปกป้องสิ่งแวดล้อมที่อยู่ชุมชนให้คงอยู่ในชุมชนสืบนานเท่าอนันตังนั้น การแก้ปัญหาคือความเสื่อมโทรมของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยการบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้าด้วยกัน จากปัญหาและการแก้ไขผลกระทบระหว่างการทำลายสิ่งแวดล้อมระหว่างภาคอุตสาหกรรมและภาคประชาชน ภาคอุตสาหกรรม ได้แก่ โรงงานอุตสาหกรรม จะส่งผลกระทบที่รุนแรงกว่า และมีจำนวนมากกว่า เพราะฉะนั้น ภาครัฐจึงต้องเข้ามากำกับดูแลใกล้ชิด โดยการออกกฎระเบียบ และควบคุมด้วยมาตรการต่างๆ เช่น กฎหมายโรงงาน กฎหมายควบคุมมลพิษ ตลอดจนส่งเสริมให้เกิดโครงการหรือกิจกรรมต่างๆ เพื่อกระตุ้นให้โรงงานอุตสาหกรรมมีส่วนในการรักษาสิ่งแวดล้อม ขณะภาคประชาชน คือ กลุ่มชาวบ้านหรือประชาชนทั่วไปที่อยู่ในพื้นที่ของปัญหา แม้ว่า จะสร้างผลกระทบไม่เท่าโรงงานอุตสาหกรรม แต่ก็ก็เป็นกลุ่มที่หน่วยงานภาครัฐควบคุมยาก เพราะไม่สามารถนำมาตรการด้านกฎหมายและกฎระเบียบไปบังคับหรือจับกุมได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะฉะนั้น ปัญหาการเสื่อมโทรมด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากคนในกลุ่มนี้ จึงเป็นปัญหาหมักหมมเป็นเวลายาวนาน จนเกิดเป็นปัญหาใหญ่ที่เกี่ยวข้องกันให้เกิดปัญหาอื่นตามมาอีกมากมาย หากจะรอให้หน่วยงานภาครัฐดำเนินการฝ่ายเดียวคงจะเป็นไปได้ยากนั้นก็คือการให้หลักภาวนา 4 ได้แก่ กายภาวนา ศีล

ภาวนา จิตภาวนา และ ปัญญาภาวนาเพื่อก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ที่จะทำให้ชุมชนได้นำไป
ประพฤติกปฏิบัติในการรักษาสิ่งแวดล้อมต่อไป

ปัญหาสิ่งแวดล้อม

1. ความหมายของสิ่งแวดล้อม

คำว่า “สิ่งแวดล้อม” มีความหมายที่หน่วยงานและนักวิชาการให้นิยามไว้แตกต่างกัน
ออกไปดังนี้ สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ เล่มที่ 19 เรื่องที่ 1 พ.ศ. 2516 ได้ให้ความหมาย
ไว้ว่าหมายถึง สิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวเรา ทั้งสิ่งมีชีวิต สิ่งไม่มีชีวิต เห็นด้วยตาเปล่า และ
ไม่สามารถเห็นด้วยตาเปล่า รวมทั้งสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ และ สิ่งที่มนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้น หรือ
อาจจะกล่าวได้ว่า สิ่งแวดล้อมจะประกอบด้วยทรัพยากรธรรมชาติและ ทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้น
ขึ้นในช่วงเวลาหนึ่ง เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์นั่นเอง (กำธน สินธวานนท์, 2512: 19)

พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ได้ให้นิยาม
ไว้ว่า หมายถึง สิ่งต่างๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพและชีวภาพที่อยู่รอบตัวมนุษย์ซึ่งเกิดขึ้น
โดยธรรมชาติและสิ่งที่มีมนุษย์ได้ทำขึ้น (จรุศ ศรีสถิต, 2549: 12)

ประเวศ อินทองปาน กล่าวถึงสิ่งแวดล้อมไว้ว่า หมายถึง สิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวมนุษย์ไม่
ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต มีผลต่อการดำรงชีวิต วิวัฒนาการ ของร่างกาย พฤติกรรมและ
สังคมมนุษย์ตามหลักวิชานิเวศวิทยา (Ecology) ถือว่า สิ่งมีชีวิตทุกชนิดมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและ
กันกับสิ่งแวดล้อม ถ้าอยู่ในสภาพปกติ เรียกว่า สภาวะที่เป็นสมดุลตามธรรมชาติ (Balance of
Nature) แต่ถ้าสิ่งใดในระบบถูกทำให้เสื่อมลง สิ่งอื่นๆ ที่มีความสัมพันธ์กันก็จะเสื่อมลง
กลายเป็นสภาวะธรรมชาติที่เสียสมดุล หรือ เกิดปัญหาของสภาวะแวดล้อมขึ้น (ประเวศ อิน
ทองปาน, 2560: 67-83)

วิชัย เทียนน้อย (วิชัย เทียนน้อย, 2539: 67) ได้สรุปเรื่องสิ่งแวดล้อมไว้ดังต่อไปนี้

ประเด็นแรก สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ (Physical Environment) เป็นสิ่งแวดล้อม
ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์เป็นอย่างมาก นอกจากนี้
สิ่งแวดล้อมธรรมชาติเหล่านี้ยังมีอิทธิพลและเกี่ยวข้องซึ่งกันและกันด้วย โดยแบ่งออกเป็น
ลักษณะภูมิประเทศ และลักษณะภูมิอากาศ ลักษณะภูมิประเทศจะเป็นแบบหรือลักษณะของ
เปลือกโลกที่มีรูปพรรณสัณฐานแตกต่างกันแบ่งออกได้ 2 ชนิด คือ ภูมิประเทศหลัก (Major
Landforms) ที่ราบที่ราบสูง ภูเขา และ เนินเขา และ ภูมิประเทศรอง (Minor landforms)
เป็นลักษณะภูมิประเทศที่มีมากมายหลายแบบแตกต่างกัน เช่น ยอดเขา ไหล่เขา คันดิน ดิน
ดอนสามเหลี่ยมลุ่มน้ำเนินตะกอนรูปพัด เป็นต้น ส่วนลักษณะภูมิอากาศ เป็นสภาพอากาศที่

เกิดขึ้นในท้องถิ่นหนึ่งติดต่อกันมาเป็นเวลานาน ประกอบด้วย ชาติ ภูมิภาค ที่สำคัญ คือ อุณภูมิ หนาวน้ำ ลม และ พายุ

ประเด็นที่ 2 สิ่งแวดล้อมทางสังคม (Social Environment) หมายถึง สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ภายใต้อิทธิพลของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติดังได้กล่าวมาแล้ว แบ่งเป็น 4 กลุ่ม คือ (1) ประชากร ประกอบด้วยเผ่าพันธุ์ จำนวนการกระจายและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่ปรากฏขึ้นในส่วนต่างๆ ของโลก เมื่อประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ความต้องการทางปัจจัย 4 ไม่เพียงพอ (2) อาชีพ ประกอบด้วย การล่าสัตว์ การเก็บหาของป่า การประมง การเลี้ยงสัตว์ การเพาะปลูก การทำเหมืองแร่ การทำประมง เป็นต้น (3) วัตถุ เป็นสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการสร้างของมนุษย์ที่อำนวยความสะดวกในการดำเนินชีวิตในสังคมระบบต่างๆ เมื่อมนุษย์ต้องการปัจจัย 4 ความต้องการก็จะถูกตอบสนองด้วยอาศัยผลผลิตจากธรรมชาติ เช่น เส้นทาง ที่อยู่อาศัย และ เครื่องมือเครื่องใช้ชนิดต่างๆ เป็นต้น และ (4) วัฒนธรรม ประกอบด้วยรูปแบบของสถาบันต่างๆ ศาสนา ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี การแต่งกาย และ ลักษณะอาหารการกิน เป็นต้น

ธีรทัศน์ มูลแก่น ได้สรุปเรื่องสิ่งแวดล้อมไว้ดังนี้

ประเด็นแรก สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ (Natural environment) สิ่งที่เกิดเองตามธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ สัตว์ป่า อากาศ ดิน น้ำ มนุษย์ สิ่งเหล่านี้ต้องอาศัยสิ่งแวดล้อมอื่นประกอบ แบ่งออกเป็น 2 ประเภทย่อย คือ (1) สิ่งมีชีวิต (Biotic Environment) หรือเรียกว่า สิ่งแวดล้อมทางชีวภาพ (Biological Environment) เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติมีคุณสมบัติเฉพาะตัวของสิ่งที่มีชีวิต เช่น พืช สัตว์ มนุษย์ (2) สิ่งไม่มีชีวิต (Abiotic Environment) หรือ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ อาจจะมองเห็นหรือมองไม่เห็น เช่น แร่ธาตุ อากาศ เสียง เป็นต้น

ประเด็นที่ 2 สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man-Made Environment) ได้จากทรัพยากรดั้งเดิมแล้วมนุษย์เป็นผู้ดัดแปลง เช่น ถนน บ้านเมือง ซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมที่เป็นนามธรรม (Abstract หรือ Social Environment) เช่น วัฒนธรรม ประเพณี การเมือง ศาสนา กฎหมาย

จากประเด็นที่กล่าวมาข้างต้นสรุปความหมายของคำว่า “สิ่งแวดล้อม” หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่ล้อมรอบตัวมนุษย์ มีทั้งสิ่งที่มีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต ทั้งสิ่งที่เป็นรูปธรรม และ นามธรรม มีทั้งสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น มีอิทธิพลเกี่ยวโยงถึงกัน เป็นปัจจัยในการเกื้อกูลกันและกัน ผลกระทบจากปัจจัยหนึ่งมีส่วนหรือทำลายปัจจัยอื่นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เป็นวงจรหรือ วัฏจักรที่เกี่ยวข้องกันทั้งระบบนั่นเอง

2. ความสำคัญและประโยชน์ของสิ่งแวดล้อม

หากกล่าวถึงความสำคัญและประโยชน์ของสิ่งแวดล้อม มนุษย์เรามีความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างใกล้ชิด ทั้งในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ใน

ขณะเดียวกันก็เป็นผู้ใช้ประโยชน์จากธรรมชาติในการดำรงชีวิต จึงอาจกล่าวถึงความสำคัญและประโยชน์ของสิ่งแวดล้อมนั้นด้วยกันมี 5 ประการ (วิชัย เทียนน้อย, 2539: 257) คือ

1. เป็นแหล่งที่มาของวัตถุดิบและผลิตผล
2. เป็นที่รองรับกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์ และ ช่วยเกื้อกูลให้ชีวิตดำรงอยู่ได้
3. เป็นแหล่งรองรับของเสีย และ ของเหลือเศษจากขบวนการผลิตและการบริโภค
4. ให้ความรื่นรมย์แก่จิตใจของมนุษย์ เช่น ทิวทัศน์ ภูมิประเทศ ความงามของธรรมชาติ
5. สร้างความสะดวกสบายและปลอดภัยแก่มนุษย์ เช่น รถยนต์ อาคารสำนักงาน ที่อยู่อาศัย

เป็นต้น

ดังนั้น บริการต่างๆ ที่มนุษย์ได้รับจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงช่วยให้ชีวิตรอดอยู่ได้ และสามารถทำให้คุณภาพชีวิตของมนุษย์ดีขึ้น แต่ทั้งนี้ จะต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขของการรู้จักใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาด และ มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เป็นระบบ อย่างเหมาะสม โดยจะต้องคำนึงถึงขีดความสามารถ สามารถในการรองรับ เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน เพราะหากมีการตัดวงใช้ ประโยชน์ที่มากเกินไป และ ขาดความระมัดระวังการใช้ ก็ย่อมจะบังเกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากร และ สิ่งแวดล้อม จนกลายเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ย้อนกลับมาส่งผลกระทบต่อชีวิต และ ความเป็นอยู่ของมนุษย์ในที่สุด

3. ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในโลกปัจจุบัน

ในโลกปัจจุบันปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น การขยายตัวของเศรษฐกิจภาคอุตสาหกรรมได้ เป็นไปอย่างกว้างขวางทั่วโลก ประกอบกับการเพิ่มขึ้นของประชากรของโลกอย่างรวดเร็ว สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติได้ถูกคุกคามและทำลายลงโดยการกระทำของมนุษย์ทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม และได้ส่งผลร้ายต่อมวลมนุษย์อย่างรุนแรงตามระยะเวลาที่ผ่านมา (ประเวศ อินทอง ปาน, 2559: 106) ปัญหาและความสูญเสียคุณภาพของสิ่งแวดล้อมมีท่าทีว่าจะเลวร้ายลงทุกวัน ประกอบด้วย

3.1 ปัญหาเกี่ยวกับดินเสื่อมโทรม หมายถึง ประเทศไทย มีพื้นที่ทั้งหมด 321 ล้านไร่ พื้นที่ทำการเกษตร 150 ล้านไร่ ในจำนวนนี้มีพื้นที่ที่มีปัญหาเรื่องการใช้ดินไม่เหมาะสมตามสมรรถนะ ประมาณ 30 ล้านไร่ มีการพังทลายของดินในพื้นที่เกษตรกรรม 134 ล้านไร่ ปัญหาดินในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 17.8 ล้านไร่ ปัญหาการสูญเสียและความเสื่อมโทรมของพื้นที่ชุ่มน้ำ อันเป็นพื้นที่มีลักษณะทางนิเวศวิทยาของประเทศ การแพร่กระจายของสารพิษตกค้างในดิน การทรุดตัวของดินจากการสูบน้ำบาดาล ปัญหาเหล่านี้สืบเนื่องมาจากการใช้ที่ดินผิดประเภท เช่น การบุกรุกแผ้วถางเพื่อทำไร่ เลื่อนลอย การใช้สารเคมีทำให้พืชตกค้างและขาดความรู้และการวางแผนที่ดี และ ที่สำคัญคือ ความเห็นแก่ตัวของมนุษย์

3.2 ปัญหาเกี่ยวกับน้ำ หมายถึง ประเทศไทยเป็นประเทศที่กำลังมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ต้องการน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค และการผลิตทางเศรษฐกิจสาขาต่างๆ จึงมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นมาก ในขณะที่จำนวนแหล่งน้ำมีปริมาณจำกัด ซึ่งปัญหาเหล่านี้ เกิดจากการขาดการพัฒนาพฤติกรรมมนุษย์ที่มีต่อแหล่งน้ำ การขาดแคลนน้ำ ซึ่งเกิดจากการกระทำของมนุษย์ ที่ทำลายสิ่งแวดล้อมทั้งทางตรง และ ทางอ้อม ที่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้สูญสิ้นไปนั่นเอง

3.3 ปัญหาเกี่ยวมลพิษทางอากาศ หมายถึง การกระทำของมนุษย์ เช่น การทำให้เกิดฝุ่นละออง สารตะกั่ว ก๊าซคาร์บอนมอนนอกไซด์ ก๊าซซัลเฟอร์ไดออกไซด์ ก๊าซไนโตรเจนไดออกไซด์ ความร้อนทางอากาศ เสียง ความสั่นสะเทือนที่เกิดจากการก่อสร้าง และ กิจการอุตสาหกรรม เป็นต้น

3.4 ปัญหาขยะของเน่าเสีย หมายถึง ขยะที่เกิดจากสิ่งต่างๆ ที่มนุษย์ไม่ต้องการทั้งที่เป็นของแข็งหรือของอ่อนที่มีความชื้น เช่น เศษกระดาษ เศษผ้า เศษอาหาร เศษสินค้า เป็นต้น ซึ่งเกิดจากการกระทำของชุมชนทั่วโลก เมื่อมนุษย์มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ก็มักมีการรวมตัวตั้งถิ่นฐานเป็นสังคม ความต้องการการบริโภคเพิ่มมากขึ้น ส่วนที่เหลือจากการบริโภคของมนุษย์ก็จะทิ้งออกสู่สังคม ทำให้สังคมจะต้องรับภาระในการกำจัดขยะ เป็นต้น

3.5 ปัญหามลพิษ หมายถึง สภาพความสกปรกหรือความแปรปรวนที่มีต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม ที่เกิดจากที่ไม่บริสุทธิ์เข้าไปปะปนอยู่ในสิ่งแวดล้อมนั้น ๆ สิ่งเข้าไปปะปนอยู่กับสิ่งแวดล้อมอาจทำให้อัตราส่วนผสมของอากาศหรือน้ำเปลี่ยนไป ซึ่งจะทำให้ขาดคุณภาพที่จะเกื้อกูลต่อการดำรงชีวิตจนกระทั่งก่อให้เกิดอันตรายหรือน่าจะเกิดอันตรายต่อสุขภาพมนุษย์หรือสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ในระบบนิเวศ เป็นต้น

3.6 ปัญหาการเพิ่มขึ้นของประชากรโลก หมายถึง มนุษย์ที่เป็นทรัพยากรที่สำคัญที่สุด และเป็นทรัพยากรที่มีการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว สวนทางกับทรัพยากรอื่นๆ บนโลกที่นับวันจะร่อยหรอลงไป เป็นที่ทราบกันดีว่า ประชากรเพิ่มขึ้นจนเกินสัดส่วนหรือไม่มีความเหมาะสมกับสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ทำให้เกิดการไม่สมดุลที่จะมีผลทำให้มนุษย์ไม่สามารถจะดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข ดังนั้นการเพิ่มขึ้น ทำให้เกิดภาวะประชากรล้น (Overpopulation) เป็นต้น

3.7 ปัญหาภาวะโลกร้อน หมายถึง การที่อุณหภูมิเฉลี่ยของโลกเพิ่มขึ้นจากภาวะเรือนกระจก หรือ ที่เราทราบกันดีในชื่อว่า Greenhouse effect ซึ่งมีต้นเหตุจากการกระทำที่มนุษย์ได้เพิ่มปริมาณก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ จากการเผาไหม้เชื้อเพลิงต่างๆ การขนส่ง การผลิตในโรงงาน อุตสาหกรรม เป็นต้น

สรุปปัญหาสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันมีความรุนแรงมากขึ้นตามลำดับ ทั้งปัญหาทรัพยากรธรรมชาติ ร่อยหรอลงไป ทั้งสภาพปัญหาสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมหนักขึ้น ปัญหาเหล่านี้เป็นปัญหาแก่มนุษย์ และ จากมนุษย์ ที่ว่าเป็นปัญหาแก่มนุษย์ก็คือเป็นปัญหาที่ก่อความเดือนร้อนแก่คนทั้งหลาย เป็นเหมือนภัยที่มาถึงตัวแล้ว ซึ่งจะต่อหาทางแก้ไขอย่างเร่งด่วน ที่ว่า

เป็นปัญหาจากมนุษย์ หมายความว่า ปัญหาเกิดจากการกระทำของมนุษย์นั่นเอง เมื่อเป็นปัญหาจากการกระทำของมนุษย์ ก็ต้องแก้ไขที่ตัวมนุษย์เอง โดยปรับเปลี่ยนพฤติกรรม เช่น ในการกิน การอยู่บริโภค เป็นต้น พัฒนาจิตใจให้มีความรับผิดชอบ และมีคุณธรรม เช่น เมตตา กรุณา และพัฒนาปัญญาให้เข้าใจปัญหาเหตุแห่งปัจจัย รู้เข้าใจจุดมุ่งหมาย คือ สภาพที่ติงามอันพึงปรารถนา ให้รู้วิธีปฏิบัติหรือวิธีการแก้ไขปัญหานั้น ก็จะร่วมมือในการแก้ปัญหานั้นต่อไป

ภาวนากับการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม

1. ความหมาย

ความหมายของคำว่า ภาวนา 4 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2558 ข: 36) หมายถึง การเจริญ การทำให้มีขึ้น การฝึกอบรม การพัฒนา ประกอบด้วย

1) กายภาวนา หมายถึง การเจริญกาย พัฒนากาย การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อกับสิ่งทั้งหลายภายนอกอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษให้กุศลธรรมงอกงาม ให้กุศลธรรมเสื่อมสูญ การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

2) สีสภาวนา หมายถึง การเจริญศีล พัฒนาความประพฤติ การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกันกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน

3) จิตตภาวนา หมายถึงการเจริญจิต การฝึกอบรมทางจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา มีฉันทะ ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ และสดชื่น เบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น

4) ปัญญาภาวนา หมายถึง การเจริญจิต พัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลอดพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา

ความหมายของคำว่า ภาวนา 4 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2558 ก: 348-349) หมายถึง การเจริญ การทำให้มีขึ้น การฝึกอบรม การพัฒนา ประกอบด้วย

1) กายภาวนา หมายถึง การเจริญกาย หรือ พัฒนากาย คือ พัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ หรือ ทายกายภาพ (รวมทั้งเทคโนโลยี) โดยเฉพาะรับรู้สิ่งทั้งหลายทางอินทรีย์ 5 (ตา หู จมูก ลิ้น กาย) ด้วยดี โดยปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษให้กุศลธรรมงอกงาม ให้กุศลธรรมเสื่อมสูญ

2) ศิลภาวณา การเจริญศีล หรือ พัฒนาศีล คือ พัฒนาความประพฤติ พัฒนาความสัมพันธ์ทางสังคมโดยตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือนร้อนเสียหายอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลกัน

3) จิตภาวณา หมายถึง การเจริญจิต หรือ พัฒนาจิต ฝึกอบรมพัฒนาจิตใจ ให้เข้มแข็ง เจริญงอกงามด้วยคุณธรรม เช่น มีเมตตากรุณา มีฉันทะ ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ และสดชื่น เบิกบาน เป็นสุข ผ่องใส เป็นต้น

4) ปัญญาภาวณา หมายถึง การเจริญปัญญา หรือ พัฒนาปัญญา คือ ฝึกอบรมพัฒนาปัญญา ให้เจริญงอกงามจนเกิดความรู้แจ้งชัดตามความเป็นจริง โดยรู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามที่เป็น เป็น รู้เท่าทัน เห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดปล่อยจากความทุกข์ มีชีวิตเป็นอยู่ แก้ไขปัญหาและทำการทั้งหลายด้วยปัญญาที่รู้ถึงเหตุปัจจัย

2. แนวทางการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมตามหลักภาวณา 4

ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น นับว่าเป็นปัญหาใหญ่ที่กระทบต่ออรรถภาพของมนุษย์ทุกภาคส่วน การแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ จึงต้องอาศัยความร่วมมือของมนุษย์ในทุกๆ ด้าน เช่น ด้านความต้องการผืนแผ่นดินในการผลิตอาหารธรรมชาติ ด้านต้องการเพิ่มความอุดมให้แก่ดินซึ่งผิวดินที่เคยเป็นมายังเพิ่มปุ๋ยเคมีลงไปมากเท่าไรก็เป็นการทำลายดินมากเท่านั้นคงต้องใช้เวลานานต่อการย่อยสลายผลิตภัณฑ์สังเคราะห์ต่าง ๆ ที่ทับถมอยู่บนผืนดินในช่วงเวลาดังกล่าว ดินก็เสื่อมคุณภาพลงไปเรื่อย ๆ กว่าความอุดมสมบูรณ์จะกลับคืนมาก็คงจะใช้เวลานานพอสมควรทีเดียว

ในชีวิตมนุษย์ต้องการน้ำเพื่อการดำรงชีวิตประจำวัน ตั้งแต่ตื่นนอนจนกระทั่งหลับตาลงแต่ละวันมนุษย์ต้องใช้น้ำในการอุปโภคบริโภคประจำวัน เช่น อาบ ต้ม ทำความสะอาดร่างกาย และสิ่งต่าง ๆ ใช้ในการผลิตผลทางการเกษตรในไร่นา ใช้ในโรงงานอุตสาหกรรมใช้ในทางคมนาคม ยานพาหนะบรรทุกทุกคน บรรทุกสิ่งของไปมา ติดต่อกันโดยไม่ต้องลงทุนอะไรใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ แต่เมื่อเกิดมลพิษทางน้ำประโยชน์การใช้งานเหล่านี้ย่อมลดลงและหมดไปในที่สุดแต่ความต้องการใช้ประโยชน์จากน้ำมิได้หมดไปด้วย เมื่อความต้องการมีมาก ปัจจัยตอบสนองความต้องการมีน้อย การช่วงชิงสูง ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งทะเลาะกันอย่างรุนแรงได้ในยุคพุทธกาลศากยะตระกูลกับโกสิยะตระกูลอันเป็นตระกูลฝ่ายพุทธมารดาและพุทธบิดา ก็ทะเลาะกันเรื่องน้ำพระพุทธรูปเจ้าเคยเสด็จไปทรงห้ามบ่อย ๆ (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, 2547: 428) แต่พอพระพุทธรูปได้ทรงห้ามก็รบกันไม่มีวันหยุดหย่อน น้ำจึงมีความสำคัญต่อชีวิตมาแต่โบราณกาล การขัดแย้งกันมีมานานหากใช้ทรัพยากรน้ำอย่างฟุ่มเฟือย ในอนาคตจะมีการช่วงชิงจนเกิดความแตกแยกในสังคมขึ้นอาจเป็นปัญหาที่ตามมาได้

ซึ่งการแก้ไขปัญหาล้างแวล้อมที่เกิดความยั่งยืน และมีประสิทธิภาพ จะต้องมีการบูรณาการองค์รวม โดยมีองค์ประกอบที่เป็นการประสานครบถ้วนซึ่งเป็นการบูรณาการและสัมพันธ์ถูกต้องพอดีทั่วตลอดทั้งองค์รวม จึงจะทำให้มีความสมดุลและมีคุณภาพ เมื่อปัจจัยหรือองค์ประกอบพร้อมแล้ว ผลที่ต้องการก็เกิดขึ้น หน้าที่ของมนุษย์ ทำเหตุปัจจัยให้พร้อม พร้อมทั้งเหตุและปัจจัย ผลก็เกิดขึ้นโดยไม่ต้องเรียกร้อง (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2551: 186) เมื่อผลของการแก้ไขปัญหาล้างแวล้อมเกิดขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืนแล้วก็มีนักวิชาการได้พูดถึงการพัฒนาที่ยั่งยืนด้านนี้ไว้หลายท่าน ดังที่พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต) (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), 2538: 34) ได้กล่าวถึงการแก้ไขปัญหาล้างแวล้อมโดยใช้หลักจักร 4 ประการ อันประกอบไปด้วย 1. ปฏิรูปเทสวาสะ หมายถึง การอยู่ในประเทศหรือถิ่นที่เหมาะสมที่ควร ในภาษาสมัยใหม่ คือ การอยู่ในล้างแวล้อมที่ตนเอง 2. สัมปยุตตสัมมาปฏิบัติ หมายถึง การคบคนดี เป็นลัทธิหนึ่งที่จะทำให้ชีวิตไปสู่ความเจริญ 3. อุตตสัมมาปฏิบัติ ตั้งต้นไว้ชอบ วางตัวดี 4. ปุพเพกตปุญญตา หมายถึง ความเป็นผู้ได้กระทำคุณงามความดีไว้แต่ปางก่อน คือ มีพื้นเดิมนั่นเอง

ในอดีตวิถีไทย แนวทางที่สอนให้มนุษย์สร้างคุณภาพแห่งชีวิตระหว่างตน ชุมชนและธรรมชาติรอบตัวว่า ควรจะดำเนินชีวิตให้สอดคล้องสมดุลอย่างไร ตามความเชื่อตามวิถีทางพระศาสนา แต่ ณ ปัจจุบันนี้ธรรมนั้นได้ผันแปรเปลี่ยนแปลงไป หลังจากที่มนุษย์หันหลังให้กับความเข้าใจธรรมชาติ และละเลยธรรมชาติอันเป็นแม่บทแห่งธรรมมากขึ้น ชั่วร้ายยังมุ่งหน้าตัดดวงทำลายธรรมชาติอย่างตะกละตะกลาม นานวันเข้าก็ยากที่ธรรมชาติจะทานทนได้ ต่อความโลภอันไร้ขีดจำกัดของมนุษย์ และเมื่อใดวิถีชีวิตมนุษย์เดินทางห่างไปจากธรรมชาติ หมกหมุ่นหลงใหลในเทคโนโลยี นำพาอุตสาหกรรมเข้ามา ทำลายล้างล้างแวล้อม ทำลายคุณภาพที่ครั้งหนึ่งเคยสอดประสานเป็นวิถีชีวิต มีความประสานกลมกลืนกัน เมื่อนั้นธรรมชาติภัยแห่งผลพวงนั้นก็เริ่มลุกลาม เป็นปัญหาล้างแวล้อมที่ตามมา ทั้ง 7 ประการ อันประกอบด้วย 1. ปัญหาเกี่ยวกับดินเสื่อมโทรม 2. ปัญหาเกี่ยวกับน้ำ 3. ปัญหาเกี่ยวกับมลพิษทางอากาศ 4. ปัญหาขยะของเน่าเสีย 5. ปัญหามลพิษ 6. ปัญหาการเพิ่มขึ้นของประชากรโลก 7. ปัญหาภาวะโลกร้อน เป็นต้น

ดังนั้น คุณภาพแห่งชีวิตจะขาดวิถีแห่งธรรมเสียมิได้ เพราะธรรมคือกรอบคิดหลักที่วางกระบวนการดำเนินชีวิต วางความหมายแห่งคุณค่าให้เป็นไปอย่างสอดคล้องกับธรรมชาติ อันสงบและเรียบง่ายเนื่องจากปัจจุบันป่าต้นน้ำ ถูกทำลาย ถูกบุกรุกแผ้วถางมากมายซึ่งทั้งหมดล้วนมาจากผลกระทบของการพัฒนาอย่างไม่ยั่งยืน อันขัดกับหลักปฏิบัติตามวิถีชาวพุทธที่อยู่พอเพียงและเคารพธรรม ซึ่งการแก้ปัญหาล้างแวล้อมในครั้งนี้ได้อาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนานั้นคือ หลักภาวนา 4 (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 22 ข้อที่ 79 หน้าที่ 144-146) เพื่อประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาล้างแวล้อมในเรื่องปัญหาที่ดินเสื่อมโทรม ปัญหาเกี่ยวกับน้ำ ปัญหาเกี่ยวกับ

มลพิษทางอากาศ ปัญหาของเน่าเสีย ปัญหามลพิษ ปัญหาการเพิ่มขึ้นของประชากรโลกได้อย่างมีประสิทธิภาพเป็นด้านต่อไปนี้

ด้านกายภาวนา คือ การแก้ไขปัญหเกี่ยวกับที่ดินเสื่อมโทรม ปัญหาเกี่ยวกับน้ำ ปัญหาเกี่ยวกับมลพิษทางอากาศ ปัญหาของเน่าเสีย ปัญหามลพิษ ปัญหาการเพิ่มขึ้นของประชากรโลก เป็นการแก้ไขสิ่งแวดล้อมด้านต่างๆ นั้น จะต้องมีการพัฒนาทางกาย เป็นการพัฒนาพร้อมทั้งฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (Physical development) (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2558 ข:185) โดยอาจเริ่มจากจุดที่เล็กสุดของสถาบันทางสังคม คือ ครอบครัว โดยมีพ่อ แม่ เป็นแบบอย่างที่ดีให้กับลูก ในการสั่งสอนอบรมให้เด็กรู้จักคุณค่าที่แท้จริงของทรัพยากร ใช้ทรัพยากรอย่างประหยัด

อีกสถาบันของการศึกษา อันเริ่มต้นจาก โรงเรียน ควรมีการปลูกฝังทัศนคติที่ดี และความรู้ในการรักษาสิ่งแวดล้อมให้แก่เยาวชน คือ นักเรียนตามโรงเรียนต่างๆ ในชุมชนที่จะเติบโตขึ้นไปเป็นผู้ใหญ่ในอนาคตและจะเป็นผู้ผลักดันให้ผู้ปกครองหันมาใส่ใจการรักษาและฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม เมื่อกลุ่มผู้นำแต่ละฝ่ายเห็นร่วมกันว่า จะดูแล รักษา ฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม จะต้องกำหนดกิจกรรมให้ดี เพื่อให้การดำเนินงานของแต่ละกิจกรรมเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ สามารถวัดผลของกิจกรรมได้

นอกจากสถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษาแล้ว อีกแหล่งหนึ่งที่เป็นสถานที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชนก็คือ สถาบันสงฆ์ ซึ่งพระสงฆ์เองควรสอนแทรกแนวคิดของพระพุทธศาสนา ด้านการไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น ตลอดจนธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ความเมตตาต่อสรรพสิ่ง ด้วยการปกป้องให้ปลอดภัยและช่วยไม่ให้เกิดผลกระทบจากสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรม เช่น ฟื้นฟูสภาพ ดิน น้ำ และ อากาศ เพื่อให้ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกลับคืนปกติ การฝึกให้คนในชุมชนเป็นคนมีระเบียบ มีการคัดแยกขยะและทิ้งขยะให้ถูกที่ สอนให้คนรู้จักวิธีการใช้น้อยลง ใช้น้ำ และ นำกลับมาใช้ใหม่ เป็นต้น

มีการจัดทำธนาคารขยะ (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2556: 144) เปลี่ยนขยะให้เป็นเงิน และนำเงินไปใช้เพื่อสาธารณประโยชน์ โดยมีคนในชุมชนเป็นผู้ดูแลพร้อมทั้งมีส่วนร่วม จะทำให้คนในชุมชนมีความสามัคคี ห่วงแหนงถิ่นที่อยู่ และ รักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้ให้คนรุ่นหลัง ซึ่งกิจกรรมเชิงกายภาพ หรือ กายภาวนา เช่น การปลูกต้นไม้ คัดแยกขยะ สอนให้รู้จักวิธีการใช้น้อยลง ให้มีการใช้น้ำ และ นำกลับมาใช้ใหม่ เป็นการฝึกให้คนเปลี่ยนแนวทางการปฏิบัติแบบทวนกระแสหรือปฏิบัติแตกต่างจากความเคยชินเดิม จำเป็นจะต้องเริ่มการเปลี่ยนทัศนคติและสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องแก่คนในชุมชน พระสงฆ์จะต้องตระหนักว่ากิจกรรมจะได้ผลดี คนในชุมชนจะต้องมีส่วนร่วม มีส่วนผลักดันในการแก้ปัญหา ในฐานะที่วัดเป็นศูนย์รวมของคนในชุมชน

พระสงฆ์เองก็เป็นผู้นำของคนในชุมชนด้านจิตวิญญาณและความเชื่อ ความศรัทธา พระสงฆ์ควรใช้จุดแข็งนี้เพื่อจุดประกายให้เกิดการแก้ปัญหาแบบบูรณาการ โดยการนำเจ้าหน้าที่ของรัฐที่มีความรู้ ความสามารถมาให้ความรู้แก่ชุมชน เมื่อผู้นำชุมชนมีความใกล้ชิดกับคนในชุมชนได้รับการยอมรับนับถือ ความร่วมมือกันในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมด้านต่างๆ ก็จะเกิดขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพ

ด้านศีลภาวนา หมายถึง การพัฒนาความประพฤติ ไม่ประพฤติผิดระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนก่อความเดือดร้อนและความเสียหายให้แก่ตนและผู้อื่น รู้จักเคารพกติกาของสังคม เพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยดี และเกื้อกูลแก่กัน (Moral development) ศีลภาวนาจึงเป็นเครื่องมือหนึ่งในทางพระพุทธศาสนาที่จะช่วยให้คนมีระเบียบวินัยมากขึ้น พระสงฆ์ก็ควรจะสั่งสอนให้มีการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง อยู่ในศีลธรรม มีความเคารพกติกา เคารพกฎหมาย ระเบียบข้อบังคับ ทางธรรมและทางโลก

แม้ในทางพระพุทธศาสนา ไม่สามารถบังคับเชิงกายภาพเช่นนั้นได้ แต่สามารถนำคนในชุมชนให้รู้จักรักษาศีล มีความละอายต่อบาป และ เกรงกลัวต่อผลของการกระทำบาป การรักษาศีลเป็นการพัฒนาความประพฤติของคนให้ดำเนินไปอย่างถูกต้อง สอดคล้องกับกฎระเบียบของสังคม ศีลภาวนาจึงต้องเชื่อมโยงกับกายภาวนา เมื่อมีการให้ความรู้เกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมและผลกระทบของสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรม ตลอดจนหาแนวทางแก้ปัญหาแล้ว เพียงกิจกรรมทางกายภาพ ถือว่าไม่เพียงพอ ควรจะมีกุศโลบายให้คนในชุมชนรักษาศีล โดยเฉพาะศีลข้อที่ 1 คือ การเบียดเบียนสรรพสัตว์ทั้งทางตรงและทางอ้อม

มีการสั่งสอนให้เห็นผลกระทบของการทำลายสภาพดิน เช่น การใช้ปุ๋ยหรือ ยาฆ่าแมลงต่างๆ ซึ่งเป็นการทำลายไส้เดือน จุลินทรีย์ที่เป็นประโยชน์ต่อดิน ต่อพืชพันธุ์ที่จะเป็นอาหารของมนุษย์ทั้งนั้น ควรหันมาใช้วิธีอื่นที่ไม่ทำลายธรรมชาติ หรือ สอนให้เห็นผลกระทบจากขยะที่คนในชุมชนทิ้งไม่เป็นที่จนเกิดปัญหาต่อสภาพดิน น้ำและอากาศ สอนให้เห็นผลกระทบที่เกิดจากการเผาตอซังและฟางข้าวเป็นการสร้างความเดือดร้อนแก่คนและสุขภาพเป็นจำนวนมาก ถือเป็น การเบียดเบียนชีวิตของตนเอง สมาชิกในครอบครัวและผู้อื่น

หน้าที่ของพระสงฆ์ คือ สั่งสอนประชาชนให้ละอายต่อการทำบาปและเกรงกลัวต่อการทำบาป ผลของการทำบาป เมื่อเป็นเช่นนั้นคนก็จะเริ่มปรับเปลี่ยนพฤติกรรมไปในทางที่ดีได้ จนในที่สุด คนในสังคมจะอยู่แบบเกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อม เมื่อคนในสังคมเกิดความตระหนักรู้และพยายามหลีกเลี่ยงการทำลายสิ่งแวดล้อมและรักษาฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม ปัญหาที่ดินเสื่อมโทรม ปัญหาเกี่ยวกับน้ำ ปัญหาเกี่ยวกับมลพิษทางอากาศ ปัญหาของน้ำเสีย ปัญหามลพิษ ปัญหาการเพิ่มขึ้นของประชากรโลก ปัญหาการทำลายก็จะลดน้อยลงเอง

การพัฒนาพฤติกรรมด้วยการบูรณาการตามหลักพระพุทธศาสนาอย่างเป็นรูปธรรมจะต้องมีการออกแบบกุศโลบายด้วยภารกิจที่เข้มข้นมากยิ่งขึ้น เพื่อให้คนในชุมชนรักษาศีลข้อที่ 4 คือ การรักษาคำมั่นสัญญาว่า จะรักสิ่งแวดล้อม ฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมด้วยวิธีที่ตกลงกันได้ ซึ่งเป็นกุศโลบายให้คนเปลี่ยนพฤติกรรม หากต้องการให้คนเปลี่ยนนิสัย พระสงฆ์ต้องมีกุศโลบายให้คนรักษาศีลต่อเนื่อง เช่น การจัดทำบัญชีบุญ การทำพิธีอนุโมทนาบุญ การประกาศเกียรติคุณอย่างเป็นทางการ การยกย่องชมเชย เพื่อให้คนในชุมชนสังคมภายนอกทราบได้ภาคภูมิใจในการประพฤติปฏิบัติของตนเองด้านการไม่เบียดเบียนผู้อื่นทั้งทางตรงและทางอ้อม ด้านการทำลายสิ่งแวดล้อม ละอายต่อบาปและเกรงกลัวต่อผลของการทำบาป การรักษาศีลข้อที่ 1 ไม่เบียดเบียนชีวิตผู้อื่นทั้งทางตรงและอ้อม

การรักษาศีลข้อที่ 4 รักษาความมั่นสัญญาว่าจะรักษาสิ่งแวดล้อม/ฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมด้วยวิธีต่างๆ ด้านการให้คนในชุมชนมีขวัญและกำลังใจในการทำดี อาจจะต้องใช้วิธีต่อไปนี้ จัดทำบัญชีบุญ, การทำพิธีอนุโมทนาบุญ, การประกาศเกียรติคุณอย่างเป็นทางการ, การยกย่องชมเชย, การนำสถิติการทำความดีไปแสดงให้คนภายนอกชุมชนทราบเพื่อคนในชุมชนจะได้ภาคภูมิใจ โดยใช้กุศโลบายเหล่านี้สร้างคนในชุมชนมีขวัญและกำลังใจในการทำดี ไม่ใช่การติดสินบน เช่น การจัดทำสมุดบันทึกบุญ จากความมั่นสัญญาที่ให้ไว้ จะประพฤติคัดแยกขยะ และ ทิ้งขยะเป็นเวลา 3 เดือน (การปรับเปลี่ยนพฤติกรรม เริ่มจาก 3 เดือนก่อน แล้วค่อยเพิ่มอีก 3 เดือน และทำเช่นนี้เป็นเวลา 1 ปี) ทุก 3 เดือน พระสงฆ์จะทำการประเมิลผล และจะให้คะแนนบุญ (เช่น มีการประกาศรายชื่อที่วัด หรือ ทำป้ายประกาศความสำเร็จเพื่อให้เป็นขวัญกำลังใจ และ ทำพิธีร่วมอนุโมทนา เป็นต้น การเปลี่ยนพฤติกรรมของคนต้องค่อยเป็นค่อยไป เมื่อเปลี่ยนได้เป็นระยะเวลาหนึ่ง เช่น 6 เดือน หรือ 1 ปี พฤติกรรมนั้นจะกลายเป็นนิสัย เช่นเดียวกับการแก้พฤติกรรมให้เลิกบุหรี่

นอกจากทางธรรมแล้ว ในทางโลกนี้ เจ้าหน้าที่บ้านเมือง ควรมีการบังคับใช้กฎหมายที่เป็นบรรทัดฐานเดียวกัน กับประชาชนทั้งประเทศ ไม่เลือกปฏิบัติ หรือเอื้อประโยชน์ให้บุคคลหรือ กลุ่มคนใด กลุ่มคนหนึ่ง การละเมิดกฎหมาย การทำลายสิ่งแวดล้อมควรมีการบังคับใช้กฎหมายและระเบียบข้อบังคับเป็นสิ่งที่ควบคุมความประพฤติของคนในสังคม เช่น การออกกฎหมายป้องกันการปนเปื้อนของสารตะกั่วในอากาศ การกำหนดค่ามาตรฐานน้ำทิ้งที่ระบายออกจากโรงงานอุตสาหกรรม การออกมาตรการต่างๆ เพื่อหยุดยั้งการบุกรุกทำลายป่าและเร่งรัดการปลูกและฟื้นฟูป่าชายเลน เป็นต้น

ด้านที่ 3 จิตตภาวนา หมายถึง เป็นการฝึกอบรมด้านจิตใจ ให้มีจิตสำนึกที่ดีและสมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต สมรรถภาพจิต และสุขภาพจิตที่ดี กล่าวคือการมีจิตใจที่มีคุณธรรมเมตตาต่อสิ่งแวดล้อมทาง สังคม ตระหนักในคุณค่าของการพัฒนาจิตใจ โดยอาศัยธรรมชาติ

แวดล้อมด้านที่ดินเสื่อมโทรม ปัญหาเกี่ยวกับน้ำ ปัญหาเกี่ยวกับมลพิษทางอากาศ ปัญหาของเน่าเสีย ปัญหามลพิษ ปัญหาการเพิ่มขึ้นของประชากรโลก ที่เหมาะสม ด้วยการปฏิบัติธรรม การบำเพ็ญสมาธิภาวนา ซึ่งการพัฒนาจิตให้เข้มแข็งและเจริญงอกงามด้วยคุณธรรม ผู้ที่เกี่ยวข้องในพระพุทธศาสนาต้องผนึกกำลังเพื่อพัฒนาคนให้มีความเมตตา กรุณา มีความขยันหมั่นเพียร ความอดทน มีสติ และสดชื่น เบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น (Cultivation of the heart; Emotional development) (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2558 ข: 186)

ซึ่งการที่จะทำให้สังคมน่าอยู่ ชีวิตมีความสุขปราศจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน รวมทั้งธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การจะพัฒนาจิตใจให้เจริญงอกงามด้วยคุณธรรมนั้นเริ่มจากกายภาวนาอย่างสม่ำเสมอ จิตภาวนาเป็นหน้าที่ของพระพุทธศาสนาโดยตรง พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมให้คนในชุมชนรู้จักภาวนาทางจิต โดยพยายามให้ผู้ปฏิบัติได้ประสบการณ์ทางจิต คือ ความสงบ ความสุข และความเบิกบานทางจิต เมื่อบุคคลเคยมีประสบการณ์แล้ว ครั้งหนึ่ง ย่อมไม่ยากที่จะทำ และจะทำต่อไปจนกลายเป็นนิสัย ซึ่งสำหรับผู้ที่ยังไม่เคยพัฒนาทางจิต โดยเฉพาะผู้ที่มีส่วนในการทำงานสิ่งแวดล้อมทั้งทางตรงและทางอ้อมนั้น บางครั้งเป็นการยากที่จะเข้ามาพัฒนาจิต ด้วยการฝึกนั่งสมาธิ

ด้วยเหตุนี้พระสงฆ์ควรมีกุศโลบายซึ่งอาจจะทำให้หลายวิธี เช่น ด้านการฝึกจิตใจให้เกิดความเมตตา กรุณาต่อร่างกายของตน เมตตา กรุณาต่อโลกที่เราอาศัยดิน น้ำ อากาศ ไร้ห่อเลี้ยงชีวิต นึกถึงบุญคุณของสิ่งเหล่านี้ และปรารถนาที่จะดูแลรักษาให้ดีที่สุด เพราะคนเราส่วนใหญ่รักตัวกลัวตาย แต่ไม่มีความเมตตา กรุณาต่อตนเอง ไม่ค่อยเห็นบุญคุณของร่างกายนี้ให้ชีวิตที่ต้องทำงานตลอด 24 ชั่วโมง ไม่เคยหยุดทำงานตั้งแต่เรามีชีวิต เมื่อเริ่มมีความเมตตา กรุณา กับร่างกายตนเอง ย่อมมองเห็นว่า ร่างกายนั้นอยู่ได้เพราะธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หากสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย ร่างกายย่อมอยู่ไม่ได้ จิตใจที่น้อมไปสู่ความเมตตา กรุณา จะทำให้จิตสงบได้ง่าย

เมื่อมีประสบการณ์ทางจิตแล้ว บุคคลนั้นจะเห็นความสำคัญของการทำสมาธิ ด้านการฝึกเจริญสติแบบสั้นๆ เช่น การทำสมาธิครั้ง 5 นาที พระสงฆ์อาจจะใช้วิธีมาเชื่อมต่อกับวิธีที่ 2 หรือ สอนวิธีการทำสมาธิให้จิตสงบเฉพาะก็ได้ ทุกครั้งที่ทำกิจกรรม หรือ การสวดมนต์ ควรตามด้วยการภาวนาทุกครั้ง เพื่อเพิ่มโอกาสให้คนในชุมชนได้ทำสมาธิ ด้านการสอนสมาธิ อย่างมีระบบ การจัดการเรียนการสอนสมาธิอย่างมีระบบจะทำให้คนมีจิตใจพร้อมจะเรียนทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ

ด้านที่ 4 ปัญญาภาวนา หมายถึง การฝึกอบรมด้านปัญญาให้เกิดความรู้ความเข้าใจ และวางแผน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รู้จักคิด รู้จักพิจารณา รู้จักวินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหาด้วย ปัญญาที่บริสุทธิ์ ซึ่งสามารถเข้าใจเหตุผล มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

ไม่มีอคติ เคลือบแฝง เป็นอิสระจากการครอบงำของกิเลส เป็นอยู่ด้วยความรู้เท่าทันธรรมดาของโลกและ สิ่งมีชีวิตตามธรรมชาติ โดยใช้ปัญญาในการกระทำสิ่งที่เป็นประโยชน์และใช้ในการแก้ปัญหา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้านปัญหาเกี่ยวกับที่ดินเสื่อมโทรม ปัญหาเกี่ยวกับน้ำ ปัญหาเกี่ยวกับมลพิษทางอากาศ ปัญหาของเน่าเสีย ปัญหามลพิษ ปัญหาการเพิ่มขึ้นของประชากรโลก ซึ่งการพัฒนาปัญญา การเจริญปัญญา การฝึกอบรมปัญญาให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นโลกและชีวิตตามสภาวะสามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลอดพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา (Cultivation of wisdom; Intellectual development) (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2558 ข:186)

การคิดหรือการที่เราจะสังเคราะห์ให้เป็นองค์ความรู้ในทางธุรกิจหรือในการทำงาน อาจจะต้องการข้อมูลมาประมวลผล แต่ปัญญาในทางพระพุทธศาสนาไม่ได้มองเรื่องของการใช้ตรรกะอย่างเดียว ต้องมีทั้งเรื่องของการพัฒนาจิตใจด้านความดีงาม ที่ไม่จำเป็นว่า ต้องปฏิบัติธรรมในกรณีเดียว หรือ บ่มเพาะจิตใจด้วยการส่งเสริมความดีงามในรูปแบบเดียว ปัญญาภาวนาจึงเป็นการพัฒนาความรู้ความเข้าใจของตนเอง ให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริง และใช้ความรู้แก้ปัญหา ทำให้เกิดสุขได้ เริ่มแต่รู้ เข้าใจศิลปวิทยา เรียนรู้ถูกต้องตามเป็นจริง ไม่เบียดเบียนหรือเอินเอียงด้วยอคติ (ความลำเอียง) คิดวินิจฉัยใช้ปัญญาโดยบริสุทธิ์ใจ รู้เข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง รู้จักแก้ปัญหาและทำการให้สำเร็จตามแนวทางเหตุปัจจัย ตลอดจนรู้เท่าทันธรรมดาของสังขาร ถึงขั้นทำให้มีจิตใจเป็นอิสระหลุดพ้นจากการทำลายธรรมชาติสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืนต่อไปได้

บทสรุป

ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาที่เกิดจากการกระทำของคนในสังคม เป็นเรื่องที่พระพุทธศาสนาจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไข ซึ่งการแก้ไขปัญหามีประสิทธิภาพและยั่งยืน ด้วยการแก้ไขปัญหาโดยใช้หลักภาวนา 4 ได้แก่ กายภาวนา สีสภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา มาเป็นฐานของการบูรณาการด้วยวิธีการแบบละมุนละม่อม เข้ามาแก้ไขปัญหานั้นเป็นขั้นเป็นตอน โดยเริ่มจาก ขั้นตอนกายภาวนาเป็นการเตรียมตัวเตรียมการให้พร้อมก่อน โดยพระสงฆ์ฝ่ายเดียวจะไม่สามารถแก้ไขปัญหานั้นแบบยั่งยืนได้ จึงต้องขอความร่วมมือของบุคคลในชุมชน หรือ สังคมนั้น ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานภาครัฐ เอกชน ผู้นำโรงเรียน ผู้นำชุมชน ให้เตรียมตัวให้พร้อมก่อนที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหานั้นโดยการวางแผนเป็นขั้นเป็นตอน มีกุสโลบายในการแก้ไขปัญหานั้น ต่อมาก็ใช้หลักสีสภาวนา เช่น ให้คนในชุมชนลดการเบียดเบียนกันทั้งทางตรงและทางอ้อมซึ่งสีสภาวนาข้อที่โดดเด่นในเรื่องนี้ ได้แก่ สีลข้อที่ 4 ได้แก่ การรักษาความ

สัญญาเพื่อที่จะรักษาและฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมด้วยวิธีต่างๆ แล้วก็ใช้หลักจิตภาวนา และ ปัญญาภาวนา ซึ่งพระสงฆ์สามารถนำวิธีการเจริญทางจิตทางปัญญาซึ่งถือว่าเป็นการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมขั้นสูงสุด มาเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่ยั่งยืน เพราะบุคคลที่เจริญมาถึงขั้นนี้ กุศล และ อกุศลก็เจริญและเสื่อมถอยลงได้เท่ากัน เมื่อเป็นเช่นนั้น จิตใจของเขาที่คิดจะรักษา และ ทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมย่อมมีเท่ากัน ฉะนั้น การจะแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมให้ยั่งยืนที่สุด ผู้บริหารประเทศควรจะต้องนำหลักภาวนา 4 มาเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาการทำลายสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพ และ ประสบความสำเร็จต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (8 มีนาคม 2556). **คู่มือธนาคารขยะรีไซเคิล**. สืบค้น เมื่อวันที่ 12 กันยายน 2560 จาก https://www.deqp.go.th/media/images/8/4A/คู่มือธนาคารขยะรีไซเคิล_New.pdf.
- กำธน สินธวานนท์. (2512). **สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่มที่ 15**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ด้านสุทธาการพิมพ์.
- ธเรศ ศรีสถิต. (2549). **รวมกฎหมายและกฎกระทรวง สำหรับระบบการจัดการสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประเวศ อินทองปาน. (2560). **พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ประเวศ อินทองปาน. (17 มกราคม 2559). **พระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**. สืบค้น เมื่อวันที่ 27 สิงหาคม 2561 จาก www.philosreli.human.ku.ac.th/research/praves/buddhism_and_environment.doc.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. (2547). “สงครามน้ำในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จังหวัดเชียงใหม่: หลักการและเครื่องมือในการจัดการความขัดแย้งเชิงพุทธ”. **วิทยานิพนธ์นิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2551). **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทมส์

คิมทอง.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2538). **ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด.

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (17 ธันวาคม 2550). **พระพุทธศาสนากับปรัชญา**

เศรษฐกิจพอเพียง. สืบค้น เมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2558 จาก

www.mcu.ac.th/site/rector21042557.pdf.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2558 ก). **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. กรุงเทพมหานคร:

ผลิธัมม์.

_____. (2558 ข). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร:

ผลิธัมม์.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2537). **เอกสารการประชุมทางวิชาการของราชบัณฑิตยสถาน เรื่อง**

สิ่งแวดล้อม : ผลกระทบต่อสังคมไทย. วันที่ 17 – 18 มิถุนายน พ.ศ. 2537. ณ

โรงแรมรอยัลซิดีเนื่องในโอกาสวันสถาปนาราชบัณฑิตยสถานครบ 60 ปี.

วิชัย เทียนน้อย. (2539). **มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่ โอ เอส พริ้นติ้ง เฮ้าส์.

สุธาวัลย์ เสถียรไทย. (2554). **ธรรมาภิบาลและกระบวนการนโยบายสาธารณะในการจัดการ**

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดือนตุลา.

